

VAKIF ŞEHİR ARTUKLU MARDİN

Bölüm 9

ARTUKLU BİRİNCİ KUTBEDDİN DÖNEMİ

M.S. 1176-1184 Birinci Kutbeddin Döneminde Mardin

Necmeddin Alpı'nın vefatı üzerine yerine oğlu Birinci Kutbeddin 1176 yılında tahta geçti. Bu dönemde, Eyyübilere karşı Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Arslan ile ittifak yaptı. Eyyübî hükümdarı Selahattin Eyyübi bu dönemde Harran, Nusaybin, Dara ve Habur gibi merkezleri Artuklular'dan aldı.

Ali Emiri Mardin Artuklu Melikleri tarihinde Kutbeddin Gazi için, “sekiz yıl sultanlık ederek adalet ve ihsanla sağa-sola bol bol lütuflarda bulunarak, doğudan batıya kadar adından söz ettirdi” şeklinde ifade etmiştir.

Birinci Kutbeddin 1184 yılında vefat etmesi üzerine annesinin yaptırdığı Hatuniye Medresesi'ne defnedildi.

Dönemin Önemli Eseri Ulu Cami

Birinci Kutbeddin Mardin Ulu Cami Babası Necmeddin Alpı 'nın vefatı üzerine birinci Kutbeddin 1176 yılında tahta geçti. yi iki minareli Şafî ve Hanefî imamların ayrı mekânlarda namaz kıldıracakları şekilde inşa ettirmiş ayrıca imamlar için ikamet edecekleri bölümler bulunmaktadır. Mardin Ulu Camii'nin doğu tarafındaki duvarında, bu camiin hangi tarihte bina edildiği yazılıdır. Lakin baş tarafında altı satırlık yazı zaman aşımı ile bozulmuş olup, okunamıyor.) O altı satırdan sonraki ibare şudur; “Muharrem ayının onuncu Hicri beş yüz almış sekiz senesi (M.1173) Efendimiz Muhammed (S.A.V.)” şeklinde ifadeler kullanmıştır.

Ulu camiin minaresinde yazılı olan kitabe ise şöyledir; “Devlet-i eyyam içerisinde bu minareyi bina etmeye bizi muvaffak kılan Allah'a hamd ve şükürler olsun. Gazi Kutbuddin el-Artuki Melik-i Diyarbekir bu minareyi Muharrem ayı, beş

yüz yetmiş iki senesinde bina ettim.” Bununda altında Küfi tazında yazılmış bir yazıyla şu ibareye yer verilmiştir; “Kim ki Allah’a tevekkül eder, Ona yeter.”

Büyük bir taş üzerinde Ulu Cami’nin Vakıfnamesi’nin tamamı yazılıdır. Vakıfnamenin düzenlenme tarihi sözünü ettiğimiz Melik Kutbuddin zamanında H.573 (M.1177) senesini gösterdiği halde, bu taş üzerinde ondan kırk sene sonrasını belirtecek şekilde “H.613 (M.1216) senesinde” yazılmıştır. Şu şekilde başlar; Berzu’I mersüm ve’I-emru’I-ali es-Sultan el-Muvaffak el-Muzaffer... Ve nihayet tarih şudur; Şu yazı muazzam Şevval ayının yarısında yazılmıştır.

Mardin Ulu Camii, Artuklu dönemi mimari örneklerinden, dilimli kubbesi ve minaresiyle Mardin’in sembolüdür ve “Ulucami Mahallesi’nde çarşının içinde bulunmaktadır.

Mardin Ulu Camii, Mardin’in tomografik konumu nedeniyle, eğimli olan arazi doldurularak tesviye edilmiş bir alan üzerine ve cepheden çıplak gözle tam olarak görülemeyecek biçimde yapılmıştır.

Yapı şehrin hemen her köşesinden silindirik gövdeli, süslü minaresiyle dikkati çeker. Doğudaki bu minare bir kare kaide üzerindedir. Kayıtlara göre cami iki minareli inşa edilmiştir. Buna göre batıda olması gereken minare bugün yoktur. Caminin bugün mevcut olan tek minaresinin kaidesindeki yazıt yapım tarihini 1176 olarak vermektedir, fakat bugünkü minare 1888/9 yıllarında yeni ve eklektik bir üslupla yapılmıştır.

Mardin Ulu Camii’nin çifte minareli olduğuna dair halk arasında Sultan İsa Medresesi’ne Zinciriye denilmesine kadar uzanmakta olan söylenceler vardır. İki minare arasına gerili olan zincirin Timur istilasında batıdaki minare yıkıldığında medreseye götürüldüğü rivayet edilir.

Batıdaki minare günümüzde mevcut olmadığı için, ancak bu minarenin doğu minarenin konumuna mukabil bir yerde olması gerekir. Minarenin ne zaman yıkıldığı tam olarak bilinmemektedir.¹ Doğudaki mevcut minarenin kare planlı kaide kısmı orijinaldir. Pabuç, gövde, petek ve külah kısmı ise sonraki dönemlere aittir. Minare 1304/1887 yılında düşen bir yıldırım sonucu yıkılmıştır. 1305/1888 tarihinde hayırseverlerin yardımlarıyla tamirine başlanan minare 1306/1889 yılında Muhammedü'l-Fadıl isimli bir mimar tarafından tamamlanmıştır (Bulduk, 1999: 50, dipnot: 132; Artuk, 1944: 96) (Fot. 2).

Orijinalde minare gövdesinin ne şekilde olduğu belli değildir. Ancak minarenin girişten, pabuçluk kısmına kadar kare planlı olması nedeniyle, gövdenin de kare planlı olduğu iddia edilmektedir (Kılavuz, 2005: 280). Ara Altun'da kare kaideden hareketle minarenin kare formlu bir gövdeye sahip olabileceği kanaatindedir (Altun, 1971: 199-200).

Mardin ve çevresinde kare planlı ve gövdeli minare örnekleri de mevcuttur. Buckingham Dunaysır (Kızıltepe)'da üç tane kare gövdeli minare görmüştür (Buckingham, 1827: 174-175). Bunlardan sadece bir tanesi M. F. Oppenheim ve Albert Gabriel'in yöreyi incelediği dönemde mevcut idi (Oppenheim, 1930: 75; Gabriel, 2014: 61, 62, Levha XXXIII) (Fot. 10).

Harran Ulu Cami, Diyarbakır Hz. Süleyman Camisi, Diyarbakır Ulu Cami, Hani Ulu Cami, Hani Yasin Cami, Savur Eski, Lice Melik Adil Camilerindeki minarelerde kare gövdelidir (Kılavuz, 2005: 432).

Abdulgani Bulduk, avlunun kuzeyindeki şafiler mescidi, altlı-üstlü medrese ile çeşme ve imam odasının Kutbeddin İlgazi tarafından 572/1176-77 yılında yaptırıldığını iddia etmektedir (Bulduk, 1999: 50; 2004: 45)

¹ Timur'un işgali sırasında 803/1400 yılında yıkıldığını yazmaktadır (Abdüselam Efendi, 2007: 48; Katip Ferdi, 2006: 15, dipnot: 20; Bulduk, 1999: 50).

İbrahim Artuk da, Abdülğani Bulduk gibi aynı ifadeleri kullanarak medrese ve diğer müştemilatın Kutbeddin İlgazi'nin cülusu sırasında yaptırıldığını yazmaktadırlar (Artuk, 1944: 96).

Avlunun kuzeyinde olduğu iddia edilen medrese orijinal yapıya ait değildir. Ayrıca günümüzde Şafiler Mescidi olarak kullanılan mekân, aslında caminin orijinal revakıdır (Altun, 1971: 31-32). Osmanlı döneminde mescide dönüştürülmüştür.

Zira Vakfiyesine göre medrese caminin kuzeyinde değil batısında yer almaktadır. Vakfiyeye göre medresenin bir de ahır bulunmaktadır. Vakfiyede belirtilen sınırlara göre medrese caminin batısındaki minarenin batısında olup, batı ve güneyden yol ile doğudan ise caminin minaresi ile sınırlıdır (VGMA, 605 Nolu Defter, sayfa 50-52, sıra no: 70)

Yapıda yer alan en eski yazıt, yapının 11. yüzyıl içinde yapıldığını göstermektedir. Fakat yapının bu dönemdeki şekli ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bugünkü formun bir bütün halinde Selçuklu döneminde tasarlandığı söylenemez. Minarede bulunan bir başka yazıt, 1176 tarihli olup, Artuklu hükümdarlarından Melik Kutbettin gazi'ye aittir. Doğu cephesindeki bir başka yazıt ise, 1186 tarihli olup, gene Artuklu hükümdarlarından Yavlak Arslan dönemindedir.

Yapı 12. yüzyıl Artuklu dönemi mimarisinin temel özelliklerini yansıtır. Mardin Ulu Camii, erken dönemde özellikle Güneydoğu'da meydana çıkan mihrap önü kubbeli enine gelişen cami plan ve formunun çok önemli bir örneğidir. Yapının malzemesi düzgün kesme taştır.

Caminin kubbesi dört T şeklinde paye üzerine oturtulmuş sekizgen bir kasnağın üzerinde yükselir. Ana mihrap iki kademeli, yüksek ve istiridye kabuğu şeklinde biten uzun bir niş halindedir. Ortada da natüralist çelenk motifleri gösteren içte yarım yuvarlak, dışta altı köşeli bir dolgu yer alır. Caminin minberi Muzaffer Kara Arslan tarafından yenilenmiş ve sonra Artuklu sultanı Davud (Yönetim dönemi: 1367-1376/7) ağaç bir minber yaptırmıştır.

Mardin Ulu Camii'nin kubbesi dıştan yivleme tekniğiyle yapılmıştır. Bu teknik ilk olarak bu binada kullanılmış ve daha sonraları Mardin'de gelenek halini almıştır. Kubbenin dıştan yivlemesi bazı geç dönem Artuklu yapılarında karakteristiktir. Daha sonraları bir örneği Deyrul zafaran Manastırı'nda görülmek üzere 19. yüzyılda yeniden revaçta olmuştur.

Cami avlusunun etrafında çapraz tonozlu revaklar bulunur. Bugün revaklardan yalnızca beşi kalmıştır. Mardin Ulu Camii'nin "Sipahi Pazarı'na bakan güney duvarı 1469'da Uzun Hasan tarafından yenilenmiştir. Avlunun kuzeyinde Şafii mezhebine ait ayrı bir mahfil bulunur. Akkoyunlu hükümdarı Cihangir buraya birtakım rüsum ve emlak vakfetmiştir.

Caminin dikdörtgen avlusu yapının kuzeyinde kalır. Sonuç itibarıyla avlunun güneyinde mihrap duvarına paralel, beşik tonozlu üç neften oluşan, mihrap duvarına yakın iki nefin kubbe ile kesildiği, enine gelişmiş, mihrap önü kubbeli bir şemaya sahip olan Mardin Ulu Camii'nin bu şeması, ilerideki dönemlerde çevredeki birçok yapı tarafından taklit edilmiş bir modeldir.²

Albert Gabriel'de Mardin Ulu cami hakkında net bir bilgi vermez. Camideki Selçuklu devri kitabesine dayanarak yapının bu çağda mevcut olduğunu düşünmektedir. Üzerindeki kitabeler nedeniyle minareyi Kudbeddin gazi dönemine vermektedir (Gabriel, 2014: 37, 243).

Uluçam ile B. Nuri Kılavuz, Ulu Cami'nin birçok kitabesi olmasına karşın inşa tarihinin tam olarak aydınlatılmadığını yazma Ali Emiri ise caminin, doğu duvarındaki kitabeye göre 568/1173 yılında inşa edildiğini iddia etmektedir³.

² Bölge Vakıf Dergisi. MARDİN ULU CAMİİ

³ Ali Emiri Cami'nin doğu cephesindeki kitabenin tarihini yanlış okumuştur. Oppenheim ve Berchem ise bu kitabenin tarihini 572/1176 olarak okumuştur. Bkz.: Katip Ferdi, *Mardin Artuklu Melikleri Tarihi*, (Naşir: Ali Emiri), İstanbul, 2006, s.14, dpnt: 20; Max Von Oppenheim, Max Van Berchem; *Inschriften Aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien*, Leipzig, 1909, s.66, no: 102.

Abdüsselam Efendi ise caminin Kudbeddin İlgazi tarafından 572/1176-77 yılında yaptırıldığını yazmaktadır (Abdüsselam Efendi, 2007: 48, 53, dipnot: 137).

Abdulgani Bulduk ise caminin 572/1176/77 tarihinde Kudbeddin İlgazi tarafından inşa ettirildiğini belirtmektedir (Bulduk, 1999: 50, 227; 2004: 45, 47).

İbrahim Artuk da tarih vermeden cami ve müstemilatının Kudbeddin gazi tarafından cülusu sırasında yaptırıldığını ifade etmektedir (Artuk, 1944: 96).

Buckingham ise Mardin'deki yerli hıristiyanlara dayanarak Ulu Cami'nin eski bir kilise olduğunu belirtmesine (Buckingham, 1827: 191; Altun, 1971: 38; 1971: 196) karşın, caminin mevcut durumu ve kitabelerle desteklenen inşa faaliyetleri bu iddiayı reddetmektedir (Altun, 1971: 37-38; 1971: 196).

Artuklu Emiri Kutbettin Gazi tarafından 1176 yılında inşa edilen Ulu Cami'nin en önemli özelliklerinden biri, inşasından 10 yıl sonra Artuklu Emir'inin oğlu Melik Hüsameddin Yavlak Aslan tarafından yazdırılan "Vergi Muafiyet Kitabesi".

Caminin doğu kapısı duvarına yazılan "Vergi Muafiyet Kitabesi", Türk İslam döneminin en eski vergi muafiyet kitabelerinden biri.

Şehirdeki ekonomiyi canlandırmak, özellikle İpekyolu tüccarlarını şehre çekmek için birçok vergiyi kaldırarak kenti cazibe merkezi haline getiren kararların yazılı olduğu kitabe, ziyaretçilerden de ilgi görüyor.

Vergi avantajı sağlayan kitabe ⁴

Kitabenin Artuklu Emiri Kutbettin Gazi'nin oğlu Melik Hüsameddin Yavlak Arslan tarafından 1186'da yazdırılmış.

Öte yandan halkın ve şehirlerdeki ticarî hayatı olumsuz etkileyen bu vergilerin kaldırılması Hüsameddin Yavlak Arslan dönemine has bir uygulama olmayıp, Artukluların kuruldukları ilk dönemden itibaren yürüttükleri malî bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Mardin Artukluların kurucusu Necmeddin İlgazi, Suriye'de pazar vergilerini kaldırmış, ölçek, ağırlık ve uzunluk ölçülerini artırıp büyültmüş ve bazı vergileri de hafifletmiştir.

Yine Necmeddin İlgazi tarafından H. 514 (1120-1) tarihinde halkın şikâyeti üzerine Halep'te toplanmakta olan mükûs, meûn, mezalim vergileri kaldırılmış, halk da bir şükran ifadesi olarak levhaya yazdığı bu emirnameyi Halep Camisi kapısına asmıştır.

Daha önce incelendiği üzere Hısn Keyfâ Artuklu Meliki Fahrüddin Kara Arslan H. 541 (1146-7) yılında öşür ve bâc vergileri ile tartıyla satılan mallardan alınan vergileri kaldırarak,

⁴ <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/845-yillik-mardin-ulu-caminin-duvarindaki-vergi-muafiyet-kitabesi-ilgi-goruyor/2378897>

bu emirnamenin kitabesini Harput Ulu Camisinin avlusuna koydurmuştur (K.1). Yine Hısn Keyfâ Artuklu meliklerinden Nûrüddin Muhammed H. 579 (1183) tarihinde Âmid'i ele geçirdiğinde, şehrin daha önceki hâkimi olan Nisânoğulları'ndan kalma ağır vergileri ilga etmiştir.

Mardin Artuklu meliklerinden Kutbüddin ve II. İlgazi de tahta cülûsü ile birlikte vergilerin kaldırıldığını ilan etmiş, halkın büyük bir sevinçle karşıladığı bu emirname de şehrin kapısına asılmıştır.

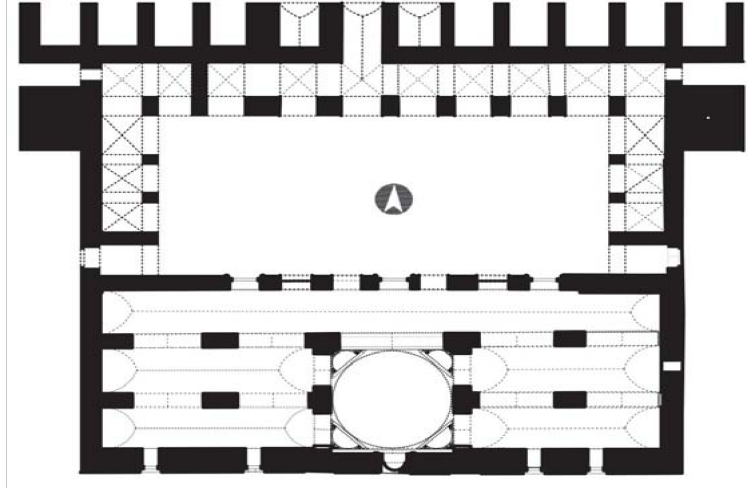
Keza Hüsameddin Yavlak Arslan döneminde bu malî politika devam etmiş, memlekette toplanmakta olan ve ticari hayatı olumsuz etkileyen bazı vergiler kaldırılmıştır. Nitekim bu da civar ülkelerdeki tüccar ve çiftçilerin Artuklu topraklarına göç etmesine ve Artuklu şehirlerinin dönemin en önemli ticaret merkezleri haline gelmesine neden olmuştur.

Artuklu hükümdarları da bu iktisadî gelişmeye yaptıkları han, çarşı-pazar ve köprüler ile şehirleri daha mamur bir hale getirerek katkıda bulunmuşlardır.⁵

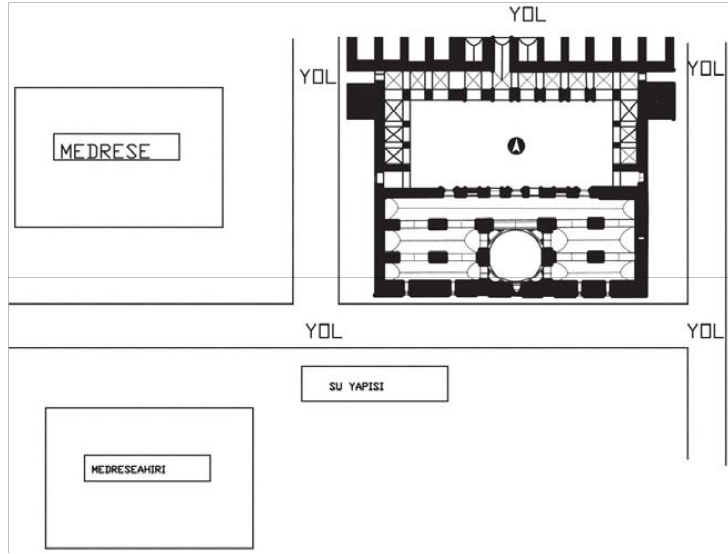
Buckingham ve kaynak gösterdiği yerli hristiyanlar iddia edildiği gibi eski bir kilise üzerine Mardin Ulu caminin inşa edilmediğini gösteren başka bir kanıttır. O tarihlerde dindaşları tarafından büyük bir ayrımcılığa tabi tutuldukları için sağlanan bu vergi avantajları sonucu şehre sonradan geldiklerinin en önemli kanıtıdır. Mardin'deki yapılar, Prof. Dr. Ara Altun tarafından kaleme alınmış olup onun görüşleri genel kabul görmüştür. Mardin Ulu Caminin avlulu, iki minareli olduğu ve camiden bağımsız bir medresesi olduğu da vakfiyesinde anlaşılmaktadır. Ayrıca caminin kuzeyinde dükkânlar olduğu da yine vakfiyede zikredilmektedir.

Prof. Dr. Ara Altun tarafından yapılan çalışmada yapılmış olduğu çizim ve değerlendirmeler;
Çizim 1: Mardin Ulu Cami Vaziyet Planı (A. Gabriel'den işlenerek)

⁵ ARTUKLU KİTABELERİ (1102-1409) YÜKSEK LİSANS TEZİ HÜSEYİN KARAÇAM İSTANBUL 2012

Çizim 2: Mardin Ulu Cami Külliyesi-Caminin Muhtemel İlk Vaziyet Planı (A. Gabriel'den işlenerek)

Çizim 3: Mardin Ulu Cami Külliyesi'nin Vaziyet Planı
(Vakfiyeye göre)

Ulu Cami Minare Kitabesi

Metnin Tercümesi:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. (Bu) minareyi, benim devletim ve

(saltanat) günlerimde (yapımına) veli kılan Allah'a hamd ve şükürler olsun, Diyâr-ı Bekr Meliki Kutbüddin İlgazi el-Artukî.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu minare 572 yılı Muharrem'nde (Temmuz-Ağustos 1176) bina edildi.

Kim Allah'a tevekkül ederse O kendisine yeter⁶.

En üstte bulunan dikdörtgen kitabe

Ortada bulunan dikdörtgen kitabe

Mardin Ulu Cami Külliyesine Ait Vakfiyenin Diğer Kısımları (VGMA'dan)⁷

Mardin Ulu Cami Vakfiyesi

Caminin Vakfiyesi hakkında bilgi veren kişiler ise: Ali Emiri'de 27 Ramazan 573 /19 Mart 1178 tarihli vakfiye hakkında az da olsa bilgi vermektedir (Katip Ferdi, 2006: 15, dipnot: 20). Bunun haricinde, Ali Emiri camide büyük bir taş üzerine yazılmış, 613/1216 tarihli bir taş vakfiyeden de bahsetmektedir.

⁶ <http://kuran.diyaret.gov.tr/Kuran.aspx#65:3>

⁷ Yrd. Doç. Dr. Zekai ERDAL Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü zekaierdal@artuklu.edu.tr

Abdulgani Bulduk 21 Ramazan 573 / 13 Mart 1178 tarihli vakfiye hakkında özet bir bilgi vermektedir (Bulduk, 1999: 50-51; 2004: 45). İbrahim Artuk vakfiyenin içeriği hakkında kısmen de olsa detaylı bilgi vermesinin yanı sıra, vakfiyenin nerede olduğunu da yazmaktadır (Artuk, 1944: 96-99). Vakfiye hakkındaki en geniş yayın Sadi Bayram'a aittir. Bayram Nusaybin İmam Zeynel Abidin Vakfiyesi ile birlikte Kutbeddin İlgazi'nin vakfiyesinin tüm dökümünü vermiştir (Bayram, 2007: 294- 298).

Vakfiyenin aslının ince ve zarif bir ceylan derisi üzerine yazılmış olduğu bilinmektedir. (Artuk, 1944: 96). Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 605 nolu defteri'nin 50. sayfasının 70. Sırasında vakfiyenin bir sureti kayıtlıdır.

Vakfiye "Kudbeddin İlgazi ibni Melik Necmeddin ibni Emir Timurtaş ibni Artuk"a ait olup 27 Ramazan 573 tarihli olup Arapça olarak yazılmıştır (VGMA, 605 Nolu Defter, sayfa 50-52, sıra no: 70).

Vakfiyeye göre: Kudbeddin İlgazi ibni el-Melik el-Muzaffer Necmeddin Alp ibni el-Emir Timurtaş ibni Artuk, Mardin hükümdarı olduğu dönemde, kendi malından inşa ve tesis ettiği büyük bir cami.

Caminin batısında bir medrese, akarsular (su yapıları), iki uzun minare ve kuyular ile cami ve medresenin tüm müstemilatlarına aşağıdaki akarları vakfetmiştir.

1. Otpazarında birbirine bitişik beş adet dükkan ki sınırları belirtilmiş olup, güneyden batıdaki minareye sınırdır.
2. Doğudan güneydeki minareye sınır yine Otpazarında birbirine bitişik altı tane dükkan,
3. Caminin güneyinde vaki, sekiz daire ve bir muğtesel (abdestlik/gusulhane?) ibaret dairenin tamamı,
4. Mardin'e tabi Cosak Vadisi'ndeki Sultan Bağları adıyla bilinen birbirine bitişik yedi bağın tamamı,

5. Bahçeler Vadisi'ne vaki, Cuneyne Bostanları adıyla anılan altı tane bostanın tamamı
6. Kılıçlar Çarşısında birbirine bitişik dokuz adet dükkan,
7. Eski Un Hanı civarında ve harap şaraphane karşısında vaki birbirine bitişik iki dükkân,
8. Haffaflar (Ayakkabıcılar) Çarşısında birbirine bitişik üç adet dükkân.
9. Küçük Çarşı'da vaki, Kalender Dükkanı adıyla bilinen dükkan,
10. Marangozlar Çarşısında birbirine bitişik sekiz tane dükkan,
11. Bakkallar Çarşısı'nın baş tarafında vaki, Zımmi Sergü Dükkanı adıyla bilinen dokuz adet dükkan,
12. Mardin'e tabi Karataş Köyü'ndeki üç tane bağın tamamı. Tüm vakıfların sınırları içerisinde yer alan binaları, ağaçları, suları, kuyuları, tarif edilsin edilmesin ne var ise tamamı ile vakfedilip, gelirleri aşağıdaki şekilde cami ve medresenin idaresine ve işlerine ait kılındı.

Cami ve medresenin müştemilatına bir mütevellî, medreseye bir Hanefî ve bir şafî iki müderris, bir bevvab (kapıcı), camiye bir imam, bir hatib, bir vaiz, bir imam yardımcısı, bir muhaddis, bir nasih (öğüt veren), bir müderris, bir muvakkit, bir muvakkit yardımcısı, vakıfa hayr ile dua edecek bir duahan, minarelere gece ve gündüz iki müezzin, cuma günlerinde hatibe kılıç verecek bir kişi, cemaat için bir ibrikdar, çocuklar için bir muallim, bir kâri (fetih, ihlas ve kehf surelerinin her birisi ile Kur'an cüzleri ve haftalık hatim için), bir müsebbih (tesbih eden), bir ferraş, bir süpürgeci, bir kandilci, bir bevvab, bir marangoz, bir mimar, bir cabi, bir katib, bir nazır, kâri ve müsebbihler mahfili için bir reis ile cami ve medresenin ve bunların tüm müştemilatlarının, ahırlarının, helalarının damlarına bakacak bir kişi.

Vakıf gelirleri öncelikle cami ve medrese ile bunlara bağlı vakfedilen mülklerin tamir edilmesine harcanması,

tamirden artan gelirler ise mütevelliyeye her gün 3 gümüş eşrefiye (1 eşrefi=8 şahî),

Medresenin iki müderrisinin her birisine birer gümüş eşrefiye, bevvaba ½ eşrefiye,

Caminin imam ve hatibinin her birisine günlük birer eşrefiye,

Muhaddis, vaiz, nasîh ve müderrisin her birisine 1/8 eşrefiye,

Muvakkit, iki müezzin ve karilerin her birisine günlük birer eşrefiye,

Kur'an cüzlerini okuyana her gün 1.5 eşrefiye,

Haftalık hatim yapana 11 eşrefiye,

İmam ve muvakkit yardımcıları, duahan, ibrikdar, kılıç veren kişi, sıbyan muallimi, musebbih, ihlas süresini okuyan, ferraş, süpürgeci, kandilci, bevvab, marangoz, mimar ve ser mahfilden her birisine günlük 1/8 eşrefiye.

Nazır, katib, cabi, damlara ve müştemilatına bakan kişinin her birisine ½ eşrefiye verilmesi şart koşuldu. Sonrasında gelirlerin, caminin minarelerinin kandillerine bolca harcanması, medrese için gerekli sarfiyatın yapılması, ayrıca hasırlarına, sergilerine ve diğer tamiratlarına sarf edilmesi şart koşuldu. Ayrıca artan gelirler ile vakfın gelirlerinin arttırılması için harcanması şart koşuldu. Melik Kudbeddin İlgazi vakıfların idaresini hayatta iken kendisi tarafından yapılmasını, öldükten sonra da oğlu Hüsameddin, ondan sonra da Hüsameddin'in büyük oğluna, onunda çocuklarının çocuklarından büyük olanlarına şart koştu.

Kudbeddin İlgazi Döneminde Yapılan Diğer Bir Medrese, Hatuniye Medresesi

Mardin Artuklu İlçesi, Savurkapı Mahallesi, Şahinler Sokakta yer almaktadır. Medresenin tarihlendirilmesinde farklı görüşler bulunmaktadır. Bu medrese Anadolu'da kültür ve

medeniyeti getiren Türklerin kadınlara gösterdiği değerin bir nişanesidir.

Osmanlı vakıf kayıtlarında Sitte Radiye/Raziye Mescidi (BOA, Ev-d-13011-24, 56, 125, 129, 137), Sitte Radiye/Raziye Cami (BOA, Ev-d-26251-005) şeklinde bahsedilmektedir.

Gabriel ise medresenin Kutbeddin'in annesi sitti (Yüce Ulu anlamında) Radawiye (Raziye Sultan) tarafından yaptırıldığını yazdıktan sonra tarih olarak 1239-1260 yıllarını vermektedir (Gabriel, 2014, s.40).

Ara Altun ve F. İlter'e göre medrese Kutbeddin İlgazi tarafından 1176-1185 yılları arasında yaptırılmıştır (İlter, 1969, s. 204; Altun, 1971, s. 78).

Metin Sözen ise medresenin Sitti Razviye/Radviye tarafından Kutbeddin İlgazi'nin hükümrân olduğu 1176-1185 yılları arasında yaptırıldığını iddia etmektedir (Sözen, 1972, s. 96).⁸

T. A. Sinclair, medresenin Sitti Radviye tarafından yaptırılmış olabileceğini yazdıktan sonra, Kutbeddin İlgazi'nin başka bir medreseye gömülmüş olabilme ihtimalindedir (Sinclair, 1989, s. 213).

Medresenin güney girişin doğusundaki pencerelerin üstündeki vakfiye tarihine göre türbenin içinde olduğu medrese 602/1206 yılından sonrasına ait olamaz.

Yapı topluluğu türbede medfun Artuklu Sultanı Kutbeddin İlgazi'nin hükümrân olduğu dönemde 1176-1184 yılları arasında annesi için yaptırılmış olmalıdır.

⁸ *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/1 2020 s. 455-486, TÜRKİYE*

Çizim 2: Hatuniye Medresesi (M. Baran Arşivi'nden)⁹

Hatuniye Medresesi ve Türbenin Güney Cepheden Görünüş

⁹ Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/1 2020 s. 455-486, TÜRKİY

Hatuniye Medresesi ve Türbenin Doğu Cepheden Görünüşü

Türbenin Mimari ve Süsleme Özellikleri

Türbe, Mardin merkez Savurkapı Mahallesi'ndeki Hatuniye Medresesi olarak da bilinen Sitti Radviye Medresesi'nin bünyesinde yer almaktadır.

Medrese mevcut kalıntılara göre kuzey güney yönünde uzanan dörtgen bir forma sahip olup iki eyvanlı ve açık avlulu medreseler grubunda yer almaktadır. Mevcut kalıntılardan medresenin iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Türbe, medresenin güneydoğusunda yer almaktadır. Mescit olarak kullanılan ana eyvanın kuzeydoğusundaki kapı açıklığında türbeye girilmektedir.

Türbe kare planlı olup tromp geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Trompların hemen üstünde ise iki sır halinde iri mukarnasları anımsatan bir kuşak dolanmaktadır. Tuğla malzemeden inşa edilen kubbenin üç yüzü merkezdeki sekiz

kollu bir yıldızdan gelişen geometrik bir kaburgalı bir geometrik bir desene ile bezelidir.

İç mekân bir tanesi güney duvarının doğusunda, diğeri de doğu duvarının güneyindeki iki adet pencere ile aydınlatılmaktadır.

İç mekânın kible duvarının ortasında anıtsal mihrap dikkati çekmektedir. Eyvandaki mihraba nazaran daha ihtişamlı bir görünüşe sahiptir. Nişin köşelerinde balıksırtı motifli üçer sütuncenin üzerinde çok dilimli kavsara kemeri yükselmektedir. Sütunceler sade kaide üzerinde yükselmektedir. Başlıklar ise bitkisel motiflerle bezenmiştir. Sütuncelerin tam orta yerlerinde başlık formunda düzenlemiş dışa taşıntılı bir kuşak vardır. Bu kuşak da oldukça tahrir olmasına karşın, bitkisel motif üzerine celî sülüs hat ile İhlas Suresi yer almaktadır.

Kavsara iç yüzünde ise balıksırtı zikzaklı küçük sütuncelere oturan çok dilimli kemer motiflerden gelişen çok dilimli kemer şeklindeki iri silmelerden gelişen geçme geometrik motif bulunmaktadır. Kavsara iri kaval ve oluk silmeler ile iki sıra dış ve meander motifli bordürle nişten ayrılmaktadır. Yarım daire formundaki nişin iç yüzü ise boş bırakılmamacasına bezenmiştir. Nişin yüzeyinde birbirine geçmiş çifte yivlerden gelişen altıgenlerin içinde rumiler vardır. Bu bezeme ters “U” biçimindeki bir bordür ile sınırlandırılmıştır. Bu bordürde bitkisel zemin üzerine kufi hat ile Besmele, Tevbe Suresi 21.-22. Ayetleri okunmaktadır (Foto 10-11-12-13).

Hatuniye Medresesi, Türbe İçi, Mihrap kavсарası

Hatuniye Medresesi, Mihrap Nişі Tevbe Suresi Ayet 21

Hatuniye Medresesi, Mihrap Nişі Tevbe Suresi Ayet 22

Hatuniye Medresesi, Mihrap Nişі Tevbe Suresi Ayet 22

Hatuniye Medresesi, Mihrap, Sütünce İhlas Suresi'nin İlk Yarısı

Hatuniye Medresesi, Mihrap, Sütünce İhlas Suresi'nin Son Yarısı

Mihrabın batısında bir tanesi büyük iki adet niş vardır. Büyük olan basık kemerlidir. Küçük olan da ise “kadem-i saadet” yer almaktadır.

Türbe içinde yüksek bir platform üstünde iki adet kabir yer almaktadır. Bunlardan güneydeki medresenin banisi olan Kutbeddin İlgazi'nin; kuzeydeki ise annesi Sitti Radviye (Raziye Sultan)

Hatuniye Medresesi, Türbe İçi, Kabirlerin Genel Görünüşü.¹⁰

Hatuniye Medresesi mescidinde içinde Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (S.A.V.)'e ait olduğu kabul edilen ayak izi'de bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim Mısır seferine giderken Diyarbakır ve Mardin civarlarından geçer. Mardin halkı kendi gönlüyle şehrin anahtarını Yavuz'un komutanlarına teslim ederler. Sultan Selim, Mardinlilerin bu davranışını çok beğenir ve Mısır seferinden dönerken, kutsal emanetlerden bir kısmını Mardin emirine bırakıp Mardinliler'i ödüllendirir.

Diğer bir rivayette ise Hazreti Ömer zamanında Kudüs'e götürülen bu kademi şerif. Artuk Beyin Kudüs valiliği sırasında aileye geçmiş olduğu ve torunlarında Kutbeddin tarafından medreseye konmuş olduğuna dair rivayetlerde bulunmaktadır. Bu rivayet mantık olarak daha uygun düşmektedir.

Ayrıca Artuklu hanedanında bulunan Peygamber Efendimiz'in Sakal-ı Şerifi Mardin Ulu Camii'de bulunmaktadır.)

¹⁰ Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/1 2020 s. 455-486, TÜRKİYE

Bir başka iddia ise Mardin Artuklu hükümdarı II. Kutbiddin saltanatı sırasında annesi Sitti Radviye (Raziye) tarafından yaptırılmış ve vakfiyesidir. Savaşlarda başarı gösterdiği için Mısırda Abbasi Halifesi kendisine iki kutsal şey emanet eder.

Birisi peygamber efendimizin Ayak izi ve birisi Efendimizin Sakalı Şerifi. Sakalı şerifi Ulu Camiye koyar Ayak izini ise bu medreseye koydurur. Efendimize (S.V.S) miraca giderken bir kayaya rasulellah üzerime bas diye ricada bulunur, efendimiz kayaya basar ve izi kalır. Bu izin bastığı kayadan olduğu söylenmektedir.

Medreseyi diğer yapılardan ayrıcalıklı kılan mihraplardır. Cennet ve cehennem adlarında iki tane mihrap vardır.

Medrese içinde bulunan Kutbettin Gazi ve Annesi Raziye Sultan'a ait sandukalar

Dokuz Mayıs 2018 ziyaretimdeki son hali. 10 Ocak 2003 tarihinde tamamlanan yenileme sırasında aslına sadık kalınmayarak kapatılarak değişiklikler yapılmış.

Necmeddin Alpı ayrıca Kızıltepe'de iki minareli büyük ve zarif bir cami yaptırmıştır¹¹. Ulu Camii Vakıfnamesinde iki minareli olduğu ifade ediliyor. Doğu tarafındaki minare hala varlığını koruyorsa da batı tarafındaki minare Artuklular gibi bir Türk Komutan olan Timur tarafından tahrip edilmiştir.

¹¹ Mardin Tarihi Abdulgani Efendi(Abdulgani Fahiri Bulduk)Yayına Hazırlayan Burhan Zengin Nisan 1999 s.64

Kızıltepe Ulucami Restorasyonu 2015 yılında başlanmıştır.

TARİHİ SAVURKAPI HAMAMI (BAB'IL SUR HAMAMI)

Sit'ti Radviyye (Raziye Sultan) Medresesi'nin güneyinde bulunan hamam Artuklu eseridir ve dikdörtgene yakın bir alanı kaplamaktadır.

Sit'ti Radviyye Medresesi'nin 1206 tarihli, duvara kazılı vakfiyesinde anılan yapılar arasında ilk sırayı hamamın aldığı göz önünde bulundurularak, hamamın medresenin inşa edildiği 1176/77 yılları civarında yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.

